

Einde vorig jaar verscheen bij de uitgeverij In den Toren te Baarn in de Anthroserie een boekje van Gert J. PEELLEN, getiteld «Van verlossing tot vertrouwing, de ontwikkeling van het Nederlandse massamedium van emancipatiemechanisme tot eenheidsworst».

De inhoud van deze, wat kan genoemd worden historisch-sociologische studie, werd tegen het licht gehouden door een landgenoot van bovengenoemd auteur, en bijgaande beschouwingen zijn daarvan het resultaat.

van verlossing tot vertrouwing

hans van den heuvel

«Nergens in de Medianota vinden we een verklaring voor de omstandigheden die de stormachtige veranderingen op mediagebied hebben mogelijk gemaakt. Laten we wel zijn: een beleid dat diepere oorzaken van datgene wat bestreden dient te worden - afnemende verscheidenheid, vertrouwing - ongemoeid laat, is een beleid dat symptomen bestrijdt».

Als men deze bewering aantreft in de slotbeschouwing (p. 126) van een studie over niet minder dan «De ontwikkeling van het Nederlandse massamedium van emancipatiemechanisme tot eenheidsworst», zou men op zijn minst verwachten dat de oorzaken van het verschijnsel dat met het handzame begrip «vertrouwing» wordt aangeduid, worden blootgelegd. De socioloog Gert Peelen, auteur van het boekje **Van verlossing tot vertrouwing**, heeft een poging daartoe weliswaar ondernomen, maar de resultaten rechtvaardigen niet een zo pretentieuze uitspraak aan het einde van zijn exercitie.

Peelen is niet de enige die getracht heeft de wortels van het verschijnsel «vertrouwing» bloot te leggen. De laatste jaren is een groot aantal kranten- tijdschriftenartikelen over dit onderwerp - zij het tot omroepprogramma's beperkt - verschenen. Een groot gedeelte van die rijke oogst is door de

documentatie- en informatiecentrale van De Horstink in Amersfoort gebundeld en in facsimile opnieuw uitgegeven onder de titel **Televisie en vertrouwing**. Daarnaast hebben J. Bardeol en P. Vasterman dit thema in hun VPRO-studie over **Progressiviteit in de omroep** betrokken, terwijl laatstgenoemden samen met J. Bierhoff en B. Manschot **Marges in de media, het verbroken contact tussen omroep en publiek** schreven, een boek waarin een boeiende poging wordt gedaan de ontwikkeling te beschrijven die het Nederlandse omroepbestel in zijn 50-jarige geschiedenis doormaakte: van zuilgebonden beslotenheid naar een open concurrentiestrijd tussen professionele omroepbedrijven om de gunst van de kijker.

Verzuiling-ontzuiling-vertrouwing

Het karakter en de gevolgen van die open concurrentiestrijd worden doorgaans samengevat in het begrip «vertrouwing», afgeleid van TROS, de omroeporganisatie die het uitzenden van gemakkelijk te consumeren (amusements) programma's tot hoeksteen van haar beleid maakt. In een van de laatste nummers van het dagblad «De Tijd» werd over het verschijnsel «vertrouwing» gezegd dat het is «het opvullen van de leegte die wordt achter-

gelaten door het wegwijnen van de oude levensbeschouwelijke tegenstellingen tussen de 'verticale' zuilen» en dat deze opstelling neerkomt op het verschaffen van kleurloosheid en niet-aanstootbaarheid. Deze laatste omschrijving maakt duidelijk dat het verschijnsel «vertrouwing» een typisch Nederlands trekje heeft. Vertrouwing is immers het stadium dat volgt op verzuiling en ontzuiling, het is de periode van de open concurrentiestrijd tussen omroepbedrijven. Maar «vertrouwing» is niet het produkt van ontzuiling alleen, in die zin dat de TROS, vanaf het moment dat deze omroep in de ether verscheen, kon profiteren van het klimaat waarin de vanzelfsprekende voorkeur voor het georganiseerd-zijn in maatschappelijke en sociaal-culturele organisaties die op de eigen levens- of wereldbeschouwing waren gebaseerd, sterk aan het verminderen was. De ontzuilingstendens in de maatschappij geeft slechts een gedeeltelijke verklaring voor de sterke groei van de TROS en - in ruimer verband - voor het veranderde karakter van ons omroepbestel.

Het open bestel

Toen in de late vijftiger jaren de aanval op het gesloten omroepbestel werd geopend, geschiedde dit niet vanuit

een anti-verzuilingsmentaliteit, zoals we die na de Duitse bezetting in de strijd om de wederopbouw van ons omroepbestel hebben gezien. In 1945 wilden enkele ministers uit het Kabinet-Schemerhorn-Drees (waaronder premier Schemerhorn en de minister van de O.K. & W. Van der Leeuw) en vooraanstaande lieden in de Nederlandse Volksbeweging een maatschappelijke en geestelijke doorbraak bewerkstelligen. Bij deze doorbraak-poging stond een grondige hervorming van het omroepbestel als hoge prioriteit genoteerd.

Daarentegen werd de aanval tegen 1960 ondernomen vanuit commerciële motieven, waarbij de bedoeling voorlag een bres te slaan in het gesloten «non profit» omroepbestel. Via het uitzenden van televisieprogramma's op commerciële grondslag wilde men de omroepactiviteit tot een winstobject maken. Wellicht zal het succes dat het Engelse bedrijfsleven boekte door het omroepmonopolie van de BBC te doorbreken met het in 1953 gestarte commerciële televisiesysteem ITV, tot inspirerend voorbeeld hebben gediend. In **Marges in de media** wordt er terecht op gewezen dat in ons land het «gevecht om de exploitatie van reclametelevisie een zaak is geweest van enkele, elkaar fel belagende kapitaalsgroepen die winst roken» (p. 37). De belangrijkste organisaties die een krachtmeting aangingen met de gevestigde omroepen en hun steunpunten in regering en parlement, waren de in 1957 opgerichte Onafhankelijke Televisie Exploitatie Maatschappij (OTEM), de stichting Televisie Nederland die nauw gelieerd was aan het weekblad TeleVizier (een geïllustreerd tijdschrift dat uit de «vrije nieuwsgaring» verkregen auteursrechtelijk beschermde omroepprogramma-gegevens publiceerde) en de NV Maatschappij voor Televisiereclame. De twee laatstgenoemde organisaties werden samen als TVN-TER actief in 1963, het jaar waarin het parlement deze aanvallen op het omroepbestel wist af te slaan. Er kwam geen commerciële televisie. Het tweede televisienet werd ter beschikking van de van oudsher bestaande omroeporganisaties gesteld.

Als commerciële uitzendingen binnen het omroepbestel niet mogelijk bleken, dan maar de oplossing - zeevarende natie als wij zijn - buitengaats ge-

zocht. In 1960 was Radio Veronica al met succes met commerciële radio-uitzendingen gestart. Ongeveer 15 jaar zou deze zeezender het voor de kust van Scheveningen uithouden. Enkele jaren later, in 1964, werd dit voorbeeld in volle zee nagevolgd door de Reclame Exploitatie Maatschappij (REM). De REM was mede op initiatief van scheepsbouwer Cornelis Verolme opgericht en financieel gesteund door o.m. het later gestrande bankiershuis Teixeira de Mattos en via een aandelen-emissie voor het grote publiek. De REM kon onder de naam TV-Noordzee vanaf een kunstmatig eiland enkele maanden lang commerciële televisieprogramma's uitzenden, totdat op grond van de inmiddels tot stand gekomen Wet op het Continentaal Plat - in de volksmond de anti-REM-wet - een einde aan deze omroepactiviteit werd gemaakt.

Het omroepbestel bleef door deze tumultueuze ontwikkeling niet onberoerd. Als tegenhanger van de enorm populaire zender Radio Veronica kwam Hilversum III in de lucht. De komst van Hilversum III betekende een breuk met de van oudsher bestaande radioprogrammering: de gehele dag door elk wat wils. Hilversum III bracht voortdurend eenzelfde soort (lichte) muziek en kreeg daardoor de naam: categoriele zender. Het karakter van deze zender - het officiële popstation dat moest concurreren met «etherpiraat» Veronica - liet de omroeporganisaties vrijwel geen ruimte hun eigen stempel op de programma's te drukken. Daarnaast werd, zij het geheel afgescheiden van de programma's en ten bate van de omroep zelf geëxploiteerd, reclame in radio en televisie geïntroduceerd.

Door de eerder besproken acties voor een commerciële omroep, die in enkele gevallen ook gericht waren op het oprichten van een nationale omroeporganisatie, werden nog andere bakens in de omroepwereld verzet. Zo werd in 1965 een «open bestel» geïntroduceerd: nieuwe omroeporganisaties konden onder bepaalde voorwaarden zendtijd verkrijgen. Maar via het «open bestel» werd het - onvermoed - aan commerciële invloeden van buitenaf mogelijk gemaakt zich in de omroep te nestelen. In plaats van een zozeer beoogde toename van verscheidenheid naar maatschappelijke en culturele richtingen, hebben de

wijze waarop de wetgever het omroepbestel voor andere organisaties toegankelijk heeft gemaakt en het systeem van zendtijdverdeling uiteindelijk geleid tot een op massaproductie gerichte tendens in de omroepprogramma's. In 1966 deed de TROS - voortgekomen uit de commercieel opgezette REM - zijn intrede in het omroepbestel en tien jaar later volgde een andere omroep uit hetzelfde milieu, de Veronica Omroep Organisatie, nadat Radio Veronica, krachtens de Europese overeenkomst ter voorkoming van radio-omroep of televisie-uitzendingen door stations buiten nationaal gebied, het zwijgen was opgelegd.

Naast de toetredingsmogelijkheid van nieuwe omroeporganisaties vormde de numerieke aanhang van een omroep als maatstaf voor de zendtijdverdeling een ander wezenlijk element van de vernieuwing.

De leuze 'hoe meer leden, des te meer zendtijd' kon haar intrede doen. De aanhang wordt dan vooral bepaald door het aantal abonnees op het programmablad van elke omroep. De commercieel geëxploiteerde programmaladen gaan in het Nederlandse omroepbestel een fundamentele rol spelen. Op dit vlak ontbrandde de strijd door het goedkope TROS-Kompas en door de opzienbarende fusie tussen AVRO en RTN/Televizier (welke laatste combinatie zich indertijd eveneens in de strijd om de commerciële omroep had gestort), waardoor de AVRO in één keer zijn leden-tal kon verdubbelen tot ongeveer 800.000. Uit het onlangs verschenen onderzoeksrapport «Gevolgen ont koppeling(en) ledenaanhang omroeporganisaties» van het bureau Inter/view blijkt echter - en dat is niet verwonderlijk - dat bij AVRO, TROS en KRO een groot gedeelte van de aanhang zich niet als lid maar slechts als abonnee beschouwt (te verklaren uit de propaganda voor de dikke TeleVizier, het handige TROS-Kompas en de goedkope Mikrogids) en een klein gedeelte zich ook werkelijk met de desbetreffende omroeporganisatie verbonden voelt. Bij VPRO, VOO en EO ligt dat precies andersom. Daar zien we dat een groot gedeelte van de aanhang zich ook als lid van de desbetreffende omroeporganisatie beschouwt en zich daarmee verbonden voelt. De aanhang van VARA en NCRV

blijkt qua verdeling een middenpositie, tussen beide groepen van omroeporganisaties in, in te nemen.

Omroep en pers : gescheiden ontwikkeling

In het voorgaande zijn alleen markante ontwikkelingen in en rond het omroepbestel aangestipt om te illustreren dat wellicht niet in de eerste plaats de ontzuiling debet is aan het veranderde gezicht van radio en televisie. Daarmee wil alleen maar gezegd zijn dat nader onderzoek vereist is. In de studie van Peelen is dat onderzoek naar de meest waarschijnlijke invloeden en hun uitwerking op de omroep niet verricht. De auteur heeft eenvoudigweg de ondergang van het dagblad De Tijd (op 31 augustus 1974 verscheen het laatste nummer van deze krant) als verklarende factor genomen voor datgene «wat zich momenteel op mediagebied afspeelt». De gebeurtenissen die zich in het 129-jarig bestaan van deze krant hebben voltrokken, aldus Peelen, «zijn kenmerkend voor vrijwel alle zuilgebonden bladen en omroepen in ons land» (p. 14). Wat zich rond het verdwijnen van het dagblad De Tijd heeft afgespeeld wordt geschetst in combinatie met het verschijnen van de verzuiling en de ontzuiling onder de katholieke bevolking van ons land. De beschrijving van de verschillende omstandigheden die tot de ondergang van dat blad hebben geleid vormt, samen met enkele uitkomsten van het «Mediumonderzoek Dagblad De Tijd» een interessant onderdeel van deze studie. Dat onderzoek werd enkele jaren geleden gehouden om het profiel van de (vroegere) Tijd-lezer, diens houding ten opzichte van het voormalige dagblad, tegenover de Kerk, de politiek en ten opzichte van de mening van anderen te achterhalen. In het voorwoord van dit boek voegt drs. Herman van Run, die als hoofdredacteur indertijd mee de strijd tegen de ondergang van die kranten heeft gevoerd, daaraan overigens nog een virtuoze beschouwing toe.

Het is de vraag of het verschijnen van de verzuiling en de ontzuiling bij de katholieke bevolking en de ontwikkelingen rond het dagblad De Tijd, zonder dat daaruit enige representativiteit blijkt, in hun algemeenheid kun-

nen dienen als verklaring voor veranderingen in het mediabestel. Die veranderingen hebben in het omroepbestel, dat op een van overheidswege bepaalde historisch gegroeide zuilen- diversificatie gebaseerd was, veelal niet dezelfde oorzaak als in de op de vrije ondernemingswijze productie gestoelde pers. Het lijkt mij dan ook onjuist pers en omroep op één hoop te gooien. Juist het commerciële karakter van de (dagblad)pers maakt een vergelijking met de omroep in ons land vrijwel onmogelijk. De moeilijkheden in de (dagblad)pers (het verdwijnen en fuseren van kranten en bedrijven, een vorm van schaalvergroting) vielen weliswaar samen met het zichtbaar worden van de ontzuilings-tendens, maar aan die moeilijkheden lagen vooral specifieke oorzaken ten grondslag: het conjunctuurgevoelige karakter van de krantenbedrijfstaking, de sterke loonkostenstijging die in het arbeidsintensieve persbedrijf vrijwel niet door produktiviteitsstijging gecompenseerd kon worden, de keiharde concurrentie op de advertentiemarkt en de strijd om de monopoliepositie op die markt in regionale gebieden en daarmee nauw samenhangend de sterke opkomst en groei van de gratis verspreide advertentiebladen.

Mislukte poging

Kortom, er is in medialand meer aan de hand dan in het boek van Peelen onderzocht is. Het is een complex van oorzaken en ontwikkelingen waarmee we in radio, televisie en pers te maken hebben en Peelen wekt sterk de indruk daaruit slechts een willekeurige greep te hebben gedaan: het «Mediumonderzoek Dagblad De Tijd» dat in zijn context een te uitvoerige vermelding krijgt, enkele grepen uit de geschiedenis van die krant zonder dat overigens de dissertatie van J. Peynenburg, **Judocus Smits en zijn Tijd** geraadpleegd is, en enkele aspecten van de emancipatie van de katholieke bevolking, terwijl aan die ontwikkeling aan protestantse zijde - met de belangwekkende literatuur op dat terrein - vrijwel voorbijgegaan wordt. In de helft van het boek - als de lezer een aaneenschakeling van stellingen en citaten en een overigens interessante greep uit het Tijd-onderzoek achter de kiezen heeft - komt de auteur la-

coniek mededelen dat alle moeite in feite tevergeefs is geweest:

«Tot een adequate toetsing van in voorgaande hoofdstukken geformuleerde vooronderstellingen, kunnen wij met behulp van de uitkomsten van het Mediumonderzoek Dagblad De Tijd niet komen. (-) Toch vormen de aan het onderzoeksrapport ontleende resultaten in zekere zin aanwijzingen voor de juistheid van deze hypothesen. Dat is een voorzichtige conclusie die wij uit dit alles mogen trekken» (p. 76).

Enkele - even willekeurig gekozen - beschouwingen over de cognitieve dissonantie-theorie, de Frankfurter Schule, ons beschavingspeil, de Medianota en over «massacultuur» («Kunst en wetenschap bijvoorbeeld nemen binnen onze huidige samenleving over het geheel genomen een veel belangrijker plaats in dan voorheen (!) het geval was. Bovendien is er sprake van een gelijkschakeling (!): de ongelijke deelname aan deze cultuuruitingen is voor een goed deel opgeheven») (p. 81) kunnen echter in de tweede helft van deze publikatie de pretentieuze bedoeling om de ontwikkeling van het Nederlandse massamedium te analyseren en te verklaren niet waar maken.

Tenslotte moet hier nog een ernstige misvatting uit de weg worden geruimd. Wanneer Peelen schrijft over de katholieke zuil rond de eeuwwisseling, suggereert hij een eenheid in denken en handelen onder de katholieke bevolking die later in zijn studie in schril contrast komt te staan met de verwarring en de tegenstellingen in mentaliteit en richtingen binnen het katholicisme - en in het bijzonder in de Nederlandse kerkprovincie - die hij illustreert aan de hand van het Tijd-onderzoek en die voor hem een belangrijke verklaring vormen voor het verdwijnen van op leven- en wereldbeschouwing gebaseerde massamedia. Deze vergelijking miskent echter de werkelijkheid van toen. De botsing tussen liberalisme en katholicisme leidde in ons land tot het isolement dat, gecompliceerd als het was, zowel verbittering en angst als triomfgevoel omvatte en tot verschillen inzicht en beleving van het katholieke geloof leidde. De nagestreefde emancipatie kon, zo zou men deze verschillen kunnen typeren, langs de

weg van het gesloten katholicisme of langs die van het open katholicisme bereikt worden. Er was gedurende de periode waarin de katholieken zich vrijwel isoleerden, zich in hun zuil verschansten, sinds zij zich van de liberalen distancieerden, geen sprake van een homogeen katholieke bevolkingsgroep die in gelijke richting dacht. Er was binnen die groep vrijwel voortdurend «een verwarring van

disputen en luide polemieken» met sterke individuele verschillen in de waardering die men voor het isolement had en die tot «progressieve» en «conservatieve» richtingen leidde (L. Rogier en N. de Rooy, *In vrijheid herboren*, p. 314).

Wellicht is het niet zo moeilijk te verklaren wat Arie Kuiper in december 1971 over het voormalige dagblad *De Tijd* schreef: «De Tijd is een merk-

waardige krant. Hij bestaat al 126 jaar en volgens kenners van de geschiedenis staat hij ook al 126 jaar op het punt te verdwijnen». Een kwestie van vertrouwen avant la lettre ?

Gert J. Peelen, *Van verlossing tot vertrossing. De ontwikkeling van het Nederlandse massamedium van emancipatiemechanisme tot eenheidsworst*, uitgeverij In den Toren, Baarn, 1976, 136 p., f. 15,-.

bbc : evenwichtige informatie, ook zonder zendgemachtigde verenigingen

jan briers

In de grote democratische landen rondom ons, en vooral in Groot-Brittannië en in de Duitse Bondsrepubliek, heeft de wetgever de radio- en televisieomroep toevertrouwd aan publiekrechtelijke instellingen, die over een ruime onafhankelijkheid beschikken en een wereldfaam genieten op het gebied van de objectieve ontvoogde berichtgeving.

Aan de omroepinformatie in West-Duitsland (NDR, WDR en West-Berlijn) die we ter plaatse bestudeerden, hebben we uitvoerige studies gewijd (1) omdat we van oordeel zijn dat ze er heel democratisch en democratiserend functioneert. En het zou wel daarom kunnen zijn dat ze systematisch door politieke leiders van alle strekkingen onder vuur wordt genomen en dat de omroepjournalisten er in de partijpers even geregeld als bij ons van gauchistische en van fascistische afwijkingen worden beschuldigd.

In Frankrijk is er, onder Premier Chaban-Delmas en ORTF-president Arthur Conte, een poging ondernomen om via onafhankelijke concurrerende televisieredacties (met Jacqueline Baudrier en Pierre Desgraupes als

directeurs) een evenwichtige berichtgeving in te voeren. Het heeft niet lang geduurd voor de administratieve pletmolen van de meerderheidspartijen door middel van verdachtmakingen en eenzijdige ingrepen de volledige dienstbaarheid van de omroep had hersteld. De andere partijen zijn trouwens op het gebied der regeringsinsminging in de pre-gaullistische tijd hoegenaamd niet vrij te pleiten.

Ook de Britten met hun eeuwenoude trotse democratische principes zijn getuige geweest van een gelijkaardige strijd achter de schermen: hebben de Conservatieven niet, met een geringe parlementaire meerderheid, eerst de vervlakkende commerciële televisie ingevoerd en daarna de dito-radio? En heeft Labour Premier Wilson niet, eveneens om de gevestigde BBC-onafhankelijkheid af te zwakken, een oud-voorzitter van de commerciële omroep - die voorheen conservatief minister was geweest - benoemd tot voorzitter van de BBC-Raad van Beheer?

Maar zendgemachtigde verenigingen, dat typisch Nederlands voorbijgestreefd verschijnsel, waarvan onze Noorderburen zelf hoe langer hoe

meer afwijken, heeft geen enkel ander land als *deus ex machina* of als dood-eenvoudige machinatie gehanteerd.

Wat later vooral zal betreurd worden is dat ons land de zendgemachtigde verenigingen heeft ingevoerd, omdat de bevoegde verantwoordelijke leiders hebben gehandeld bij volslagen gebrek aan informatie over de totaal tegengestelde evolutie in alle andere democratische landen, waar de tijd van de eenzijdige partijpropagandistische nieuwsopiniëring in de audiovisuele media bijna vergeten is, en vervangen door een steeds groeiend aantal duidingsprogramma's en confrontaties.

De korte studie die hier volgt heeft tot object één enkel facet van het hele complexe verschijnsel «informatie-evenwicht» te verduidelijken: hoe kan de BBC, voorbeeld van rijp nieuwsbeleid voor de moderne wereld, binnen het kader van een statuut waarvan het onze van 1960 was afgetekend, alle strekkingen in correcte verhouding aan bod laten komen, zonder ooit te hebben gedacht aan zendgemachtigde verenigingen?